

Tractats, mètodes i influències externes de la restauració de pintures al segle XIX a Espanya

Un cas concret a la Barcelona de la segona meitat del segle XIX

Gema Campo Francés
gcampo@ub.edu

Introducció

Lligada a d'altres activitats, com la de l'artista pintor, la del fuster, l'artesà o l'arquitecte, la restauració no ha estat una disciplina ben delimitada que ens permeti seguir la seva progressió al llarg de la història. El posicionament de l'home davant del seu patrimoni cultural i artístic en cada moment històric, i el respecte per les mostres del passat, defineix de quina forma es conservarà, o no, i també de quina forma s'hi intervindrà. Per fer un recorregut històric cal tenir en compte tots els aspectes que influeixen en el fet de conservar i en la forma de fer-ho: els gustos artístics del moment, l'evolució social i econòmica de la població i també la vessant funcional, ja sigui en el sentit estrictament pràctic on en el valor espiritual i religiós, que han tingut assignats molts objectes de patrimoni.

Tot això fa que la informació sobre l'evolució de la conservació i restauració sigui dispersa però és una informació important per completar el coneixement que tenim del passat i del nostre patrimoni cultural. Per exemple, és important conèixer els tractaments aplicats a les peces restaurades en el passat i que avui tornen a requerir una intervenció, també ho és per l'enriquiment en el coneixement de les tècniques pictòriques i els procediments artístics, pels estudis estilístics, per les atribucions, i en general per a tots els estudis històrics. Són nombrosos els casos en què s'han hagut de modificar les assignacions estilístiques o cronològiques de peces d'art a partir de descobriments d'antigues restauracions o remodelacions.

Les grans campanyes d'excavacions arqueològiques i el gust pel món clàssic van fer que al segle XVIII ja es comencés a requerir l'existència d'una disciplina de conservació-restauració delimitada i definida, però és al segle XIX quan la figura del restaurador comença a adquirir entitat pròpia. Apareixen tractats específics, es marquen les primeres pautes d'actuació,

malgrat això, aquesta nova concepció del restaurador que sorgeix tímidament i de forma teòrica al llarg del segle XIX, no quedarà clarificada fins entrat el segle XX.

L'objectiu d'aquest treball és esclarir alguns aspectes de la restauració de pintures a Espanya i concretament a Barcelona durant el segle XIX relacionant la teoria i la pràctica i buscant el lligam entre la informació que apareix a les publicacions de l'època i les constatacions que es poden fer sobre peces concretes que van ser intervingudes. Amb la comparació de les pràctiques que empraven els restauradors del nostre entorn proper amb els corrents de l'estranger i l'anàlisi de les seves propostes a nivell teòric i pràctic es pretén arribar a conèixer quines eren les influències de la restauració espanyola i quina la seva repercussió real a nivell pràctic. El conjunt d'informació ens ajudarà a establir quin va ser el canvi que va experimentar la restauració durant el segle XIX i destacar el trànsit de la disciplina cap a una concepció moderna.

Els estudis sobre el tema són escassos i això ha permès fer aportacions inèdites, però també ha dificultat molt la investigació ja que la informació s'amaga en fonts de caire molt divers.

Metodologia

El mètode utilitzat en la realització del treball ha variat segons els diferents blocs o apartats que el componen. Als capítols de caire més genèric sobre la restauració, les seves influències, els criteris i l'evolució de la disciplina, s'han consultat obres publicades sobre conservació

i restauració en l'àmbit internacional per tal d'assentar les bases conceptuals que han de sustentar el desenvolupament del treball.

Per fer la revisió dels tractaments i procediments de restauració emprats pels restauradors espanyols del segle XIX, es va fer una revisió dels tractats de restauració antics, ja fossin monogràfics o dins de tractats artístics, apareguts arreu d'Europa per centrar-nos especialment en les obres publicades a Espanya. Complementa aquesta informació la documentació inèdita, relacionada amb restauracions del segle XIX. Per treure conclusions sobre les tècniques i els materials emprats pels restauradors espanyols es va fer una tasca de comparació i sistematització entre els diferents procediments proposats pels autors dels tractats.

Va requerir un mètode de treball diferent l'estudi de la figura de Josep Arrau i Barba, restaurador barceloní del segle XIX. L'anàlisi es va fer a través dels escrits publicats per Arrau i, sobretot, mitjançant la revisió de l'extensa documentació manuscrita i inèdita deixada per ell.

Per revisar i contextualitzar les intervencions fetes a la Barcelona del segle XIX es va tenir en compte un volum molt important d'informació provinent de fonts molt dispars i relacionada tant amb el desenvolupament urbanístic i les reformes internes de la ciutat com amb el creixement de les societats protectores de l'art i la cultura o els inicis de les primeres col·leccions, els museus públics i la seva conservació.

Pel que fa a la informació sobre les intervencions fetes al patrimoni de la Catedral de Barcelona prové de la revisió exhaustiva de l'Arxiu Capitular de la S.E. Catedral Basílica de Barcelona, completada amb guies i llibres monogràfics de diferents èpoques sobre la Catedral.

De l'Arxiu es van revisar de forma sistemàtica els llibres d'Actes capitulars i d'Exemplars de l'època estudiada, a més de les Caixes d'Obra de la Catedral on es veuen reflectides les decisions i activitats acordades pel Capítol catedralici a les seves reunions periòdiques. Les tretze caixes d'obra de la Catedral escorcollades, comprenen de l'any 1833 al 1900. Aquestes caixes contenen informació d'índole diversa: rebuts i factures de professionals que treballaven per la fàbrica, altres de proveïdors de materials diversos, i llibres de comptes amb conceptes varis. En el cas de l'Arxiu es va tenir en compte únicament el període que comprèn del 1850 al 1900, ja que a causa de les desamortitzacions del segle XIX no es conservava pràcticament documentació de la primera meitat del segle (Figures 1 i 2).

Figura 1. Firma del restaurador Alexandre Planella sobre una de les taules de la part baixa del Retaule de Sant Martí de la Catedral de Barcelona.

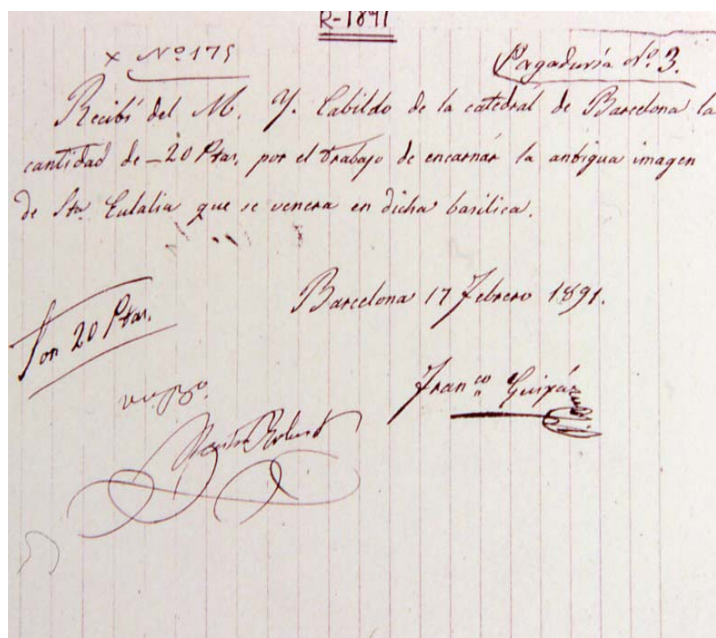

Figura 2: Rebut de l'any 1891 pel concepte de "encarnar la antiga imatge de Santa Eulàlia" de la Catedral de Barcelona.

Per intentar trobar els testimonis físics de les intervencions documentades sobre el patrimoni de la Catedral es va fer un seguiment dels arxius fotogràfics, Arxiu Mas i Institut Municipal d'Història, de les obres estudiades i una revisió de l'estat de les peces en el moment de realitzar el treball.

Discussió i conclusions

El segle XIX és una època d'especial interès pel que fa a la conservació del patrimoni artístic i en general per a la revalorització del passat, a l'hora que és un període de despertar a l'era moderna i per tant de grans innovacions en tots els terrenys. La posada en valor del romànic i el gòtic que s'inicià amb els corrents romàntics del XIX té una especial importància pel patrimoni català. El renaixement del sentiment envers l'art antic, motivà la proliferació d'entitats, associacions, col·leccions i exposicions que tenien com a principal finalitat la salvaguarda del patrimoni i que van tenir un paper decisiu en la recuperació de l'art antic.

L'especialització de les tècniques per restaurar pintures, que es manifestava ja des del s. XVIII, en part, pel descobriment del transport de pintures d'un suport a un altre, evidenciava l'evolució de la disciplina.

L'aparició durant tot el segle dels tractats dedicats exclusivament a la restauració és una mostra més de l'emancipació que experimentava aquesta disciplina. Espanya, igual que la resta de països europeus, va veure proliferar aquests manuals que, d'una banda donaven

a conèixer les tècniques dels diferents processos que comporta la restauració, i d'una altra començaven a inculcar unes normes de conducta.

El conjunt de tractats espanyols presenta una clara unitat pel que fa als procediments recomanats. S'ha de dir que la major part de tractats transmeten les tècniques tradicionals espanyoles (llevat del manual de Gómez-Rodríguez que s'inspira clarament en l'obra de l'italià Secco-Suardo). Sembla, però, que els consells d'ordre teòric o conceptual provenien sobretot de corrents estrangers, ja que els autors que més hi aprofundeixen són precisament aquells que havien mantingut contactes amb altres països.

Els apartats dedicats a la neteja tenen un interès especial, tot i els advertiments dels perills que comporta la neteja d'una pintura, alguns dels mètodes que es recomanen són, d'una forma potencial, perjudicials per a l'integritat de l'obra i especialment de la capa pictòrica.

Les explicacions sobre la reintegració pictòrica són també molt valuoses per comprendre millor en quin estat es trobava la restauració de l'època. El tractament de les veladures finals deixa veure no ja la preferència per a que els retocs passessin desapercebuts, sinó una clara superposició d'aquestes tintes al damunt de l'original a més que el betum judaïc era part incommovible d'aquestes veladures que eren el pas final de tot procés.

La figura del restaurador de Barcelona Josep Arrau i Barba, proporciona un material d'interès en els seus extensíssims escrits, dels quals s'analitzen els passatges relacionats amb la restauració de pintures. El paper d'Arrau sobrepasa clarament l'àmbit de la restauració degut a l'incessant activitat al llarg de la seva vida. La informació inèdita que n'existeix permetria un estudi molt més extens.

Pel que fa a les restauracions fetes al patrimoni de la Catedral de Barcelona s'ha pogut confeccionar un llistat dispost per ordre cronològic que referència les restauracions, remodelacions, i canvis en general que es van fer durant la segona meitat del segle XIX. El llistat de totes les intervencions realitzades a la Catedral permet destacar quin era el ritme d'intervencions, l'ordre de prioritats, els anys d'activitat més intensa, i també, per a alguns dels retaules, ens indica la forma d'intervenció.

La comparació de tota la informació provinent de les diverses fonts, a més de l'observació de les peces i la documentació fotogràfica de l'Arxiu Mas i l'Institut Municipal d'Història, permet treure conclusions sobre les intervencions pràctiques que complementa la informació teòrica dels anteriors capítols.

Hem de dir però que la separació entre la creació artística i la restauració, que havia de ser bàsica per a la definició definitiva de la restauració, es plantejava encara massa tímidament. Les actuacions i les propostes teòriques del segle XIX no van tenir un caràcter unitari que defineixen, en definitiva, una època de canvi.

Agraïments

Vull agrair la col·laboració de totes aquelles persones que d'una forma o altra em van ajudar i van fer possible la realització d'aquest treball. Expressar la meva gratitud al director d'aquest treball de recerca Dr. Antoni Pedrola, al Sr. Pradell, al Sr. Santiago Alcolea, al Dr. Fàbrega, a Mn. Baucells, al Dr. Bassegoda Nonell, a J.M. Xarrié, a J. Ainaud, a Mn. Borràs del centre Borja, a les bibliotecàries i personal de l'Institut d'Història i els de la Biblioteca dels Museus d'Art, i un seguit de companys, amics i familiars que hi han cooperat.

Bibliografia

- Aragón (1862). Examen de varias opiniones sobre la restauración de cuadros antiguos. Barcelona: Imprenta de J. Bosch.
- Arrau i Barba, J. (1802-1872). Documentació personal. Josep Arrau i Barba. Capsa N° 1 fins la N° 14. Institut Municipal d'Història de la Ciutat.
- Arte de restaurar las pinturas (1835-36). Arte de restaurar las pinturas. Madrid: El Artista. T.III.
- Bedotti, J. (1837). Restauration des tableaux. Paris.: M.M. Dauvin et Fontaine.
- Cervera Lacour, S. (1901). Manual del coleccionista o pequeño tratado de la restauración y conservación de los cuadros. Madrid : Libreria Fernando F.
- Forni, U. (1866). Manuale del pittore restauratore. Firenze: Succ. Le Monnier.
- Gómez-Rodríguez, G. (1899). Conservación y restauración de cuadros. Madrid: Imprenta Hijos M.G. Hernández.
- Horsin, D. (1851). De la conservation et de la restauration des tableaux. Paris.
- Pacheco, F. (1871). Arte de la pintura, su antigüedad y grandezas. (1ª ed. Sevilla 1649). Extractado y enriquecido con un tratado nuevo para saber limpiar y restaurar las pinturas sobre lienzo, madera, cobre y piedra. Madrid.
- Planella, A. al Cedulari de l'Institut Municipal d'Història de la ciutat. Pintors s.XIX.

- Poleró Toledo, V. Arte de la restauración. Observaciones relativas a la restauración de los cuadros. Reproduït per A. Diaz Martos a Comunicaciones del Instituto de Conservación y Restauración de Madrid. Nº 12
- Roca Delgado, M. de la (1872). Tratado de la limpieza, forración y restauración de las pinturas al óleo. Madrid. Reedición en Comunicaciones del Instituto de Conservación y Restauración. Nº 12.